

Hakikat Beyanı¹

Mark Freeman ve Priscill B. Hayner
Geçiş Döneminde Adalet için Uluslararası Merkez (ICTJ)

8.1 Giriş

Geçmişe toplumsal mutabakat temelinde yaklaşmak pek çok farklı yöntem kullanmayı gerektirir. Toplumsal mutabakatın sağlanması sürecinde atılan en önemli adımlardan biri, tarih anlatımının hakikat beyanı yolu ile yapılmasıdır. Ancak, geçmiş hakkındaki doğruları bulmaya çalışmak, bir toplumun bölünmüş bir geçmişi arkasında bırakıp paylaşılan bir geleceğe doğru yol almasına nasıl yardımcı olur?

“Toplumsal mutabakat”, çok sık kullanılan ancak tam tanımlanmayan ya da tam anlaşılmayan bir terimdir. Güney Afrika Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu’nun (TRC) etkinliklerinin bir topluluk üzerinde yarattığı etkilerle ilgili olarak Johannesburg Şiddet ve Toplumsal Mutabakat Çalışmaları Merkezi’nin yaptığı bir araştırma, bu bölgede yaşayan insanların toplumsal mutabakatın ne anlama geldiği konusunda birbirinden çok farklı görüşlere sahip olduklarını göstermektedir. Her ne kadar toplumsal mutabakatın, gruplar ya da bireyler arasında bir ilişki kurmak olduğu konusunda birleşilse de, bu ilişkinin tanımı kişinin kültürüne, insan hakları ihlallerinden kaynaklanan deneyimine, siyasi yapı içindeki konumuna ve kişisel şartlarına göre değişiklik göstermektedir. Yine de, toplumsal mutabakatın gerçekleştirilebilir bir amaç olmaktan çok bir süreç olduğu konusunda pek çok uzmanın hemfikir olduğunu söyleyebiliriz.

Hakikat komisyonu çalışmaları bağlamında, belki de yapılması gereken en önemli ayrım bireysel mutabakat ile ulusal ya da siyasi mutabakat arasındaki ayrımdır. Hakikat komisyonları, gerçeklere dair temel noktaların siyasi elit arasında bir çatışma ya da gerginlik kaynağı olmasını engelleyerek, siyasi mutabakat sağlanması yolunda aşama kaydedilmesini sağlayabilir. Ancak bireysel düzeyde mutabakat çok daha karmaşık bir olgudur ve muhtemelen hakikat komisyonu aracılığıyla sağlanması çok daha zordur. Bağışlama, iyileşme ve mutabakat kişisel süreçlerdir ve her bireyin barışın sağlanması ve hakikat-beyanı konularıyla ilgili olarak ihtiyaç ve tepkileri farklı olabilir.

Yine de pek çok kişi, toplumsal mutabakat yolunda ilerlenebilmesi için hakikatleri bilmenin gerekli olduğunu öne sürmektedir. Elbette kanıtlara dayanılarak ve sağ kalanların öykülerinden yararlanılarak hakikati bilmenin gerekliliğine işaret edilebilir, bazen, bazı kişiler için ve bazı durumlarda hakikatin bilinmesi yeterli olabilir. Ancak bunun tersinin de doğru olabileceğini, ya da toplumsal mutabakatın geçmişteki haksızlıklarla ilgili hakikatlerin bilinmesi ya da ikrar edilmesi dışındaki faktörlerden daha fazla etkilenebileceğini düşünmek de mümkündür. Örneğin, gerçek toplumsal mutabakat, şiddetin sürmesi tehdidinin açıkça ortadan kalkmasına, devlet ya da mağduriyete neden olan kişilerin olaylardaki sorumluluklarını kabul etmelerine, mağdurlar için tazmine programları hazırlanmasına, yapısal eşitsizliklere ve mağdur toplulukların temel maddi ihtiyaçlarına dikkat edilmesine, toplumda daha önce karşı karşıya gelen grupları bir araya getirecek doğal bağların bulunmasına, ya da en basitinden her şeyin üzerinden zaman geçmiş olmasına bağlı olabilir.

¹ es.ictj.org/static/Europe/080206HakikatBeyani.turk.pdf

Dolayısıyla, hakikatin, toplumsal mutabakat arayışlarında gerekli olan pek çok öğeden sadece bir tanesi olduğu söylenebilir. İspanya ya da Mozambik gibi ülkelerdeki geçiş dönemlerinde de görüldüğü üzere, bazen resmi hakikat arayışı süreçleri olmadan da ulusal mutabakat sağlanması büyük ölçüde mümkün olabilmektedir. Ancak bu ve buna benzer örneklerde sağlanan mutabakatların, hakikat komisyonlarının kurulduğu yerlerdeki kadar sahici ya da sürdürülebilir olup olmadığı tartışmaya açık bir konudur.

8.2 Hakikat Arayışının Vasıtaları / Hakikat Arayışında Araçlar

Son yıllarda revaçta olan geçiş mekanizmalarından biri, genel olarak hakikat komisyonu adıyla bilinen mekanizmadır. Bir sonraki bölümün tamamı, acı dolu bir geçmişle başa çıkmanın başlıca vasıtalarından biri olan bu mekanizmayı ele almaktadır. Her ne kadar hakikat komisyonları kısa bir geçmişe sahip olsa da, günümüzde geçiş sürecindeki toplumların bu komisyonları kurmaktaki kararlılıklarına dayanarak, komisyonların olası katkılarının geniş bir çevrede kabul gördüğünü söyleyebiliriz. Son zamanlarda, biri Guatemala’da diğeri Güney Afrika’da kurulmuş olan başlıca iki hakikat komisyonu, resmi hakikat arayışı konusuna hatırı sayılır derecede dikkat çekti. Bu komisyonlar makalenin sonunda birer örnek olarak inceleniyor. 2002 senesinin ortası itibariyle, Panama, Uruguay, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti, Nijerya, Doğu Timor ve Peru gibi ülkelerde yeni komisyonlar ya kurulmak üzere ya da kuruldu. Bunların yanı sıra, Sierra Leone ve Gana’da da komisyonlar kurulum aşamasında.

Hakikat komisyonları adli davaların da konusu olabilecek pek çok olayla ilgilendiği için, gözlemciler, hakikat komisyonları ile mahkemeleri birbirine karıştırmaktadırlar. Ancak komisyonları adli makamlarla karıştırmamak gerektiği gibi, adli davaların yerine geçebilecek bir mekanizma olarak da düşünmemek gerekir. Hakikat komisyonları adli olmayan yapılardır ve bu özellikleri bakımından mahkemelerden daha az güçleri olduğu açıktır. Hapsetme ya da tavsiyelerinin yaptırımı konularında bir güçleri yoktur ve pek çoğu, sorularını yanıtlaması için dahi kimseyi zorlama gücüne sahip değildir.

Bu makale daha çok hakikat komisyonlarıyla ilgili deneyim ve tartışmalara yoğunlaşsa da, diğer hakikat arayışı mekanizmalarının önemi de göz ardı edilmemelidir. İnsan hakları ihlalleriyle ilgili hakikatleri bulmaya yönelik olarak hakikat komisyonlarıyla karşılaştırılabilecek en az üç çeşit tahkikat şekli daha vardır. Bunların her biri başlı başına önemli tahkikat biçimleridir. Üstelik bunlar, bazı bağlamlarda hakikat arayışı için eldeki tek ve belki de en uygun mekanizma olabilirler.

Bazı ülkelerde hükümetler “tarih komisyonları” kurmuşlardır. Bunlar, geçmişte olup bitmiş ve hatta üzerinden onlarca yıl geçmiş devlet ihlallerini araştırmaya yönelik olarak günümüzde yapılan çalışmalardır. Hakikat komisyonlarını aksine, tarih komisyonları siyasi bir geçiş döneminin parçası olarak kurulmamıştır ve hatta günümüz siyasal liderliğini ya da pratiklerini ilgilendirmeyebilir. Bunun yerine, tarihi gerçekleri netleştirmeye ve önceden tanınmayan kurbanlara ve onların soyundan gelenlere saygı göstermeye yöneliktirler. Bir başka ayrım da, hakikat komisyonlarının aksine, tarih komisyonlarının genel olarak yaygın siyasal baskı durumlarını incelememeleri, bunun yerine belli etnik, ırksal ya da diğer grupları etkileyen bir takım pratikler üzerine yoğunlaşmış olmalarıdır. Örnek olarak, “Savaş Zamanında Sivillerin Başka Yerlerde Iskan Ettirilmesi ve Toplama Kamplarında Tutulmasına dair ABD Komisyonu” ve “Aborjin [Yerli] Halklarıyla ilgili Kanada Krallık Komisyonu” sayılabilir.

Geçmişteki insan hakları ihlallerine dair resmi ya da yarı- resmi birkaç örnek hakikat komisyonlarının ana özelliklerini taşımaktadır; ancak siyasi süreçlerden daha az bağımsız olmaları, çerçevelerinin ya da yetkilerinin daha kısıtlı olması, ya da olgun ve tam bir hakikat komisyonunun sadece öncüsü olarak görev yapmış olmaları gibi noktalarda hakikat komisyonlarından ayrılmaktadırlar. Bu tür komisyonlara örnek olarak, dünyanın dört bir

yanında yasama organları tarafından yürütülen çeşitli parlamento soruşturmaları ve kurulan kongre araştırma komiteleri, ülkedeki kayıplarla ilgili olarak 1993'te Honduras'ta İnsan Haklarının Korunması ile ilgili Ulusal Komisyon Üyesi tarafından yapılan araştırma, Kuzey İrlanda Mağdurları Komisyon Üyesi tarafından yürütülen soruşturma, ya da İngiliz Milletler Topluluğu ülkelerinde yaygın olarak kurulan çeşitli (olaya özgü) araştırma mahkemeleri verilebilir. Hakikat komisyonları ile örtüşen diğer resmi ya da yarı-resmi araştırma şekilleri arasında, genellikle BM ya da bölgesel kurumlar tarafından desteklenen, savaş mağdurlarına ya da ulusal ölçekte gerçekleşen ağır baskı vakalarına dair soruşturma yapılması ve rapor hazırlanmasını içeren çeşitli uluslararası araştırmalar da sayılabilir. Bu tür araştırmaların örnekleri arasında Afrika Birliği Kuruluşu (ABK, şimdiki adıyla Afrika Birliği), 1994 Ruanda Soykırımını ve Soykırımın Etrafındaki Olayları İncelemek Üzere Önde Gelen Kişilerden Oluşan Uluslararası Jüri Heyeti ve Doğu Timor, Ruanda ve Eski Yugoslavya gibi ülkelerde yapılan hak ihlallerini incelemek üzere BM tarafından kurulmuş çeşitli savaş suçları komisyonları ve yapıları vardır. Genel olarak konuşmak gerekirse, bu soruşturmalar hakikat komisyonlarına göre daha kolay kurulmak ve tamamen sivil olan projelere göre daha resmi ve güçlü olmak gibi avantajlara sahiptir. Ancak aynı zamanda, söz konusu soruşturmaların bağımsızlıkları, kapsamları ya da yetkileri üzerindeki kısıtlamaların, çoğu zaman geçmişin resminin bütünüyle verilememesine yol açacağı gerçeğinin yanı sıra, daha bağımsız, kapsamlı ya da sağlam araştırmalar yapılması yönündeki taleplerin önünü de kesebilirler.

Şu ana kadar, tıpkı hakikat komisyonları gibi, önceki bir rejimin yaptığı hak ihlalleri ve kötü muamele biçimlerini, çoğu zaman büyük kişisel riskler de alarak, belgeleyen çok sayıda sivil toplum projeleri oluşturulmuştur. Bu tür projeler genellikle, zaman zaman kiliselerin de desteğiyle, ulusal insan hakları kuruluşları tarafından yürütülmüştür ve bazen dikkate değer sonuçlar alınmasını sağlamıştır. Önde gelen örnekler arasında, 1980lerde Uruguay'da kurulan Latin Amerika'da Barış ve Adalet için Hizmet (Servicio Paz y Justicia en América Latina, SERPAJ) ve 1990larda Guatemala'da kurulan Tarihsel Hafızanın İyileşmesi için Piskoposluk Bölgeleri Arası Proje (Proyecto Interdiocesano para la Recuperación de la Memoria Histórica, REMHI) sayılabilir. Resmi hakikat arayışlarının mümkün olmadığı koşullarda, sivil toplum projeleri, mağdurların ve geçmişteki hak ihlallerinin belki de tek güvenilir kayıtlarını sağlayabilecekleri için özellikle önemlidir. Ancak bunun yanı sıra, sivil toplum projeleri, soruşturma yetkisi, hükümet kayıtlarına ulaşım garantisi, komisyon üyeleri için kişisel dokunulmazlık ve devletin komisyonun vereceği tavsiyeleri uygulama ya da en azından rapor etme zorunluluğundan gelen faydalar gibi hakikat komisyonlarının sahip oldukları pek çok önemli özelliğe sahip değildirler.

8.3 Hakikat Komisyonlarını Anlamak

Bu bölümün amacı, dünyada bugünkü ya da geçmişteki hakikat komisyonlarının tümünü ya da önemli bir kısmını gözden geçirmek ya da incelemek değildir. Bunun yerine, pratik anlamda hakikat komisyonunun ne olduğunu, nasıl işlediğini ve demokratik geçiş sürecinde olan bir ülke için neler yapabileceğini açıklamayı amaçlamaktadır.

Bu bölümde altı adet altbaşlık bulunuyor. 8.3.1 numaralı altbaşlıkta, hakikat komisyonunun ne olduğu tanımlanıyor ve komisyonların diğer hakikat arama mekanizmalarından nerelerde ayrıldığından bahsediliyor. 8.3.2 numaralı altbaşlık, hakikat komisyonunun hem olası faydalarını hem de olası risklerini inceliyor. 8.3.3 numaralı altbaşlık, hakikat komisyonunun kuruluşu ve işleyişini olumlu ve olumsuz yönde etkileyebilecek çeşitli faktörleri ele alıyor. 8.3.4 numaralı altbaşlık, hakikat komisyonlarının genel olarak nasıl finanse edildiğinden bahsederken 8.3.5 numaralı altbaşlık hakikat komisyonu kurulurken alacağı şekli belirleyen

başlıca kaygıları sıralıyor. 8.3.6 numaralı altbaşlık ise hakikat komisyonlarının nasıl işlediğine daha yakından bakıyor ve başa çıkmaları gereken bazı daha zor konuları inceliyor. Makale, Güney Afrika ve Guatemala'daki hakikat komisyonlarının karşılaştırmalı bir incelemesiyle sona eriyor.

8.3.1 Hakikat Komisyonu Nedir?

“Hakikat Komisyonu” terimi, genel olarak aşağıdaki tabloda belirtilen özelliklere sahip yapılara verilen addır.

Her ne kadar farklı isimlerle anılsalar da, 1974'ten bu yana dünyada yaklaşık 25 adet resmi hakikat komisyonu kurulmuştur. Arjantin, Uruguay ve Sri Lanka'da “kayıplara dair komisyonlar”; Haiti ve Ekvator'da “hakikat ve adalet komisyonları”; Şili, Güney Afrika, Sierra Leone ve şimdi de Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nde “hakikat ve toplumsal mutabakat komisyonları”; ve en son olarak da Doğu Timor'da “kabul, hakikat ve toplumsal mutabakat için bir komisyon” kurulmuştur. Her ne kadar bu komisyonlar aşağıdaki tanıma uysalar da, bazı komisyonların çalıştıkları dönemlerde kendilerini hakikat komisyonu olarak adlandırmadıkları ve halk tabanında da böyle anlaşılmadıkları belirtilmelidir.

Tablo 8.1: Hakikat Komisyonlarının Özellikleri

Hakikat Komisyonları genel olarak:

- geçici yapılardır, genellikle bir ya da iki yıl çalışırlar;
- devlet tarafından, bazı durumlarda silahlı muhalefet tarafından ve bazı durumlarda da barış anlaşmaları aracılığıyla, resmi olarak onay, yetki ya da destek verilen yapılardır;
- adli olmayan yapılardır, kısmi hukuki bağımsızlıkları vardır;
- genellikle savaş döneminden barış dönemine ya da otoriter yönetimden demokrasiye geçiş dönemleri gibi siyasal geçiş dönemlerinde kurulurlar;
- geçmişe odaklanırlar;
- tek bir olayı değil, bir zaman diliminde gerçekleşen kötü muamele biçimlerini ve belirli hak ihlallerini soruştururlar;
- görevlerini, sonuç ve tavsiyeleri içeren bir rapor hazırladıkları zaman tamamlamış olurlar; ve
- insan hakları ihlalleri ve bazen de insani normlar üzerine yoğunlaşırlar.

8.3.2 Olası Faydalar ve Riskler

Olası Faydalar

Her ne kadar hakikat komisyonları her bağlam için uygun olmasalar da, geçiş sürecindeki toplumlara bir çok fayda sağlama potansiyeline sahiptirler. Hakikat komisyonlarının olası

faidalarını açıklayan aşağıdaki liste, gelişim aşamasındaki yeni komisyonlar için hakikat komisyonlarının rolü ve odak noktaları hakkında faydalı olabilecek fikirler verebilir.

Komisyonlar, geçmiş hakkındaki hakikatlerin ortaya çıkarılmasına yardım edebilirler.

Geçmişin doğru, detaylı, yansız ve resmi bir kaydını oluşturabilirler. Bu kayıt, önceki rejimin (ya da geçmişteki bir anlaşmazlığın farklı taraflarının) geçmiş hakkındaki kurgusal ya da abartılı anlatılarını çürüterek, geçmişteki şiddetin gerçek boyutlarının ve etkilerinin kamusal bilince çıkmasını sağlayabilir. Bunun yanı sıra, komisyonlar, zorla “kaybettirilen” ya da gizlice gömülen kayıp mağdurların nerede olduklarını bulabilirler.

Hakikat komisyonları, insan hakları ihlalleri faillerinin sorumluluklarını üstlenmelerini teşvik edebilirler.

Davalarda kullanılmak üzere delil toplayarak ve bu delilleri düzenleyip koruyarak, ceza savcılarının çalışmalarını tamamlayabilirler. Ayrıca, (verilen zararlara karşılık yerine getirilmesi gereken) sivil yükümlülükler, görevden ayrılma, tazmin ya da kamu yararına yapılan hizmet projeleri gibi cezai müeyyidesi düşük sorumluluk çeşitleri de önerebilirler.

Komisyonlar, mağdurlar için kamusal bir platform sağlayabilirler.

Uzun zaman kamu tarafından görmezden gelinen ve unutilan mağdurları, geçiş sürecinde ön plana çıkarabilir ve sürecin merkezine oturtabilirler. Bu, mağdurların hem kişisel hem de topluluk olarak bütünlüklerini sağlamalarına yardımcı olur ve onlara kişisel bir haklılık ve korunma altında olma hissi verir. Komisyonlar, mağdurlara kendi adlarına konuşabilecekleri bir platform sağlayarak, kamunun geçmişteki suçların insani etkileri konusunda eğitilmesine yardımcı olabilir ve böylece geçiş sürecinde mağdur merkezli adalet inisiyatiflerine (tazminat programları gibi) destek kazandırabilirler.

Komisyonlar, kamusal alandaki tartışmalar için bilgi sağlayabilir ya da bu tartışmalarda katalizör görevi üstlenebilirler.

Kamunun, geçiş döneminde ele alınması gereken bir dizi ahlaki, siyasi ve hukuki konu üzerinde durmasını teşvik edebilirler. Bu, komisyon çalışmaları üzerinden kamu ile ilişkiye girilerek ve medyanın ilgili konulara daha geniş yer vermesi teşvik edilerek başarılabilir. Ayrıca, kamu, karşılıklı şikayet edilme ya da şiddete başvurulması korkuları olmaksızın tartışmalı siyasi konuları konuşmaya başladığında, hakikat komisyonlarının kendileri kamu için model teşkil edebilirler. Komisyonlar, bir önceki rejimin üyeleri geçmişteki olayları büyük ölçüde çarpıtarak ya da yanlış yansıttığında, bağımsız ve yansız bir kamusal hakemlik görevi de görebilirler.

Komisyonlar, mağdurlara tazminat verilmesi konusunda tavsiyeler verebilirler.

Mağdurlara tazminat vermenin, hem geçmişte yaşadıkları hak ihlallerini hem de hala yaşamakta oldukları psikolojik, fiziksel ve ekonomik mağduriyetleri telafi etmek için gerekli olduğunu savunabilirler. Maddi tazminat ya da verilecek olan haklar bağlamında “mağdur” tanımları ve kategorilerini adil ve etkili bir şekilde oluşturabilirler. Komisyonlar ayrıca, mağdurların çektikleri acılara duyarlı bir biçimde çalışarak onların ahlaki saygınlıklarının onarılmasına yardımcı olabilirler. Tüm bunların yanı sıra, mağdurların yaralarını sembolik

anlamda da sarmak için anıtlar, cenazelerin yeniden kaldırılması, ya da anma törenleri gibi yaratıcı ve uygun önerilerde de bulunabilirler.

Komisyonlar, gerekli hukuki ve kurumsal reformlar konusunda tavsiye verebilirler.

Yürüttükleri soruşturmalar sayesinde, bazı kurumların, bireysel ve toplu olarak, geçmişte insan haklarının korunmasını sağlamakta başarısız olduklarını gösteren açık deliller öne sürebilirler. Komisyonlar ayrıca, daha iyi bir geleceğin garantisi olan uzun vadeli sosyal, ekonomik ve siyasal amaçları başarmayı sağlayacak bazı hukuki ve kurumsal reformlar belirleyebilir ve bunları tavsiye edebilirler. Bu tür reformlara örnek olarak, istihbarat örgütleri ve ordu üzerindeki sivil denetimin güçlendirilmesi; adalet mekanizması için atama, memuriyet ve disiplinle ilgili yeni kurulların belirlenmesi; bağımsız ve finansal olarak güçlü bir savcılık makamının kurulması; seçim sistemi ve siyasal sistemin yeniden şekillendirilmesi; ve polis ve silahlı kuvvetler için yeni insan hakları eğitimi programları düzenlenmesi gösterilebilir.

Komisyonlar, toplumsal mutabakatı teşvik edebilirler.

Çatışmakta olan tarafların, birbirlerinin şikayetlerini ve acılarını duymalarını sağlayarak, hoşgörü ve anlayışı teşvik edebilirler. Bu şekilde empati kurulmasını sağlayarak, ileride ortaya çıkabilecek intikam almaya yönelik hareketleri caydırabilir ve geçmişteki olaylardan kaynaklanabilecek rekabet ve düşmanlık duygularının önüne geçebilirler.

Önyargı.

Ayrıca, komisyon üyelerinin kendileri komisyonun çalışmalarına önyargılı bir şekilde yaklaşarak, geçmişin tarafsız ve bütünlüklü bir anlatısını imkansız kılabilirler.

Gerçekçi olmayan beklentiler.

Başka bir açıdan bakıldığında da, komisyonlar, mağdurların ve genel olarak tüm toplumun gerçekçi olmayan beklentilere girmemesi konusunda dikkatli olmalıdır, zira bu tür beklentiler mağdurların yeniden hayal kırıklığına uğramasına ve acı çekmesine yol açabilir.

Aslında, günümüze kadarki deneyimlere baktığımızda, yukarıda listelenen risklerden ilk ikisinin sadece bazı komisyonlar açısından sorun yarattığını söyleyebiliriz. Özellikle güçlü bir sivil toplumun ve bağımsız ve sesi gür çıkan bir medyanın bulunduğu bir ülkede, yukarıda bahsedilen risklerden pek çoğu kamunun baskısı ile azaltılabilir. Bu risklerden hiçbiri kaçınılmaz değildir. Ancak, pek çok geçiş döneminde, ne sivil toplum ne de medya güçlü olacaktır. Dolayısıyla, tüm iyi niyetleriyle hakikat komisyonlarının kurulmasını savunanlar, öncelikle yukarıdaki riskleri iyi anlamalıdır.

8.3.3 Siyasi Bağlam

Hakikat komisyonları siyasal geçiş süreçlerinde oluşturuldukları için, kuruluşlarını ve işleyişlerini etkileyecek çok çeşitli kısıtlayıcı ve kolaylaştırıcı unsur olabilir.

Kısıtlayıcı Etkenler

Her ne kadar daha çok geçiş sürecinin konsensüse dayalı olmadığı süreçlerde kısıtlayıcı etkenler görülse de, konsensüse dayalı süreçlerde de az ya da çok bu etkenler görülebilir.

Pek çok siyasi geçiş dönemi şiddetli müzakerelerin sonucu gerçekleşir ve devletin resmi kontrolünü eline geçirmesi karşılığında, geride kalan rejim için af çıkaran ve ona “ihtiyati güç alanları” bırakan muhalefete bağlı olarak gelişebilir. Bu tür durumlarda, geçmişteki suçlara ilişkin delillerin geride kalan rejim tarafından yaygın olarak yok edildiği de sık sık görülür. Halkta, ifade vermekle ilgili süregelen meşru korkular (ve hatta görgü tanıklarına yönelik kişisel yıldırma ve tehditler), hakikat komisyonlarının gerçeklere ulaşmasını önemli ölçüde engelleyebilir ve bu da hakikat komisyonlarını açık ve kamusal süreçler olmaktan çıkarıp, özel ve gizlilikle yürütölen süreçler olmaya zorlayabilir. Adalet mekanizmasındaki güçsüzlük ya da yolsuzluklar ve polis ya da ordunun işbirliği yapmaması da hakikat komisyonlarını etkisiz hale getirebilir, çünkü komisyonlar, bir ölçüde adalet mekanizmasının başta gelen kurumlarında görevli önemli aktörlerin destek ve işbirliğine dayanmak zorundadır. Son olarak, bir komisyonun kuruluşu ve işleyişi, mağdurlar yerine suç işleyenler lehine yaygın toplumsal destek olduğu durumlarda ya da toplumda kırılğan bir seferberliğin sona erdirilmesi, silahsızlandırma ve yeniden bütünleşme gibi süreçlerin kan kaybedeceğine dair yaygın bir kaygı olduğunda sekteye uğrayabilir.

Kolaylaştırıcı Etkenler

Geçiş döneminin görece özgür ve konsensüse dayalı olduğu durumlarda, her ne kadar kısıtlı geçiş süreçlerinde de az ya da çok bulunsalar da, kolaylaştırıcı unsurlar oldukça güçlüdür. Aşağıdaki etkenler özellikle önemlidir:

- hakikat komisyonunun kurulması için kamusal destek; kuvvetli ve angaje bir sivil toplumun varlığı (ve özellikle de mağdurlar için kurulmuş gruplar, insan hakları grupları, dini liderler ve aydınların güçlü olması);
- hak ihlallerinin mağdurları için toplumda yaygın destek; sesi gür ve bağımsız bir medya; ve
- uluslararası dikkat ve baskının sürekli olması.

Bu unsurların yokluğunda, hakikat komisyonu faydalı, istenir ya da etkili olmayabilir. Üstelik, “mülkiyet”inin halka ait olması ve (hem ulusal hem de uluslararası) bazı önemli toplumsal kesimlerin etkin katılımı, komisyonun başarısını sağlamak için gerekli önemli girdiler arasında yer alır.

8.3.4 Sponsorluk

Hakikat komisyonları genellikle aşağıda belirtilen şekillerde kurulurlar:

- hükümetin idari kolu, komisyonun kurulması için bir kararname çıkarır;
- hükümetin yasama organı, komisyonun kurulması için bir kanun çıkarır; ya da
- hükümet ve silahlı muhalefet, komisyonun kurulmasını onaylayan bir anlaşma imzalar (ve bunu takip eden bir kararname ya da kanun çıkabilir).

Pek çok ülkede, hakikat komisyonunun nasıl oluşturulduğu komisyonun gücü üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Örneğin, başkanlık ya da yarı-başkanlık türü bir hükümet şekline sahip demokratik ülkelerde, hükümetin idari kolu, sadece yasama organına münhasır olan araştırma, müsadere ve hatta tanık celbi gönderme gibi bazı güçleri, genellikle kendi başına bir yapıya ya da gruba veremez.

Bildirim gücü konusuyla ilgili olarak da, komisyonun bağlayıcı tavsiyeler yapıp yapamayacağı sorusu da dahil olmak üzere, benzer bir durum söz konusudur. Aynı şekilde, komisyonu kimlerin kurduğu, tahsisatın nasıl dağıtılacağı konusunu da etkileyebilir, zira hükümetin herhangi bir kolunun diğerlerinden daha fazla kaynağa ulaşma imkanı ya da komisyonun çalışmaları için daha fazla taahhütte bulunması mümkündür.

8.3.5 Tasarım

Hakikat komisyonu kurulumuyla ilgili bazı temel konular şunlardır:

- komisyon üyelerinin seçim süreci ve komisyonun nihai üye dağılımı ve yapısı;
- komisyonun yetki ve gücünün tasarlanması;
- maddi kaynaklar ve insan kaynakları konularındaki kararlar.

Komisyonun üye dağılımı ve yapısı

Hakikat komisyonunun yönetimine getirilen kişiler, komisyonun nihai başarı şansını belki de diğer bütün unsurlardan daha fazla etkileyecektir. Aslında pek çok komisyon, komisyon üyelerinin zayıf yönetiminden kaynaklanan ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Her ne kadar komisyon üyeleri genellikle komisyonun günlük idaresinde yer almıyor olsalar da, çoğu zaman araştırmaları yöneten, komisyon politikalarını şekillendiren ve nihai raporda nelerin söyleneceğine dair son kararı verenler komisyon üyeleridir. Komisyonun kamusal yüzleri olmaları itibarıyla, komisyon üyelerinin kişisel ve siyasi otoriteleri, inatçı mercilerle başa çıkma noktasında kritik bir önem teşkil eder.

Pek çok hakikat komisyonunun üyeleri, atamayı gerçekleştiren mercinin mantığına dayalı bir usul ile ve sivil toplumdaki ya çok az fikir alınarak ya da hiç alınmayarak atanmıştır.

Örneğin, Arjantin, Çad, Sili, Haiti ve Uganda'da atamalar bu şekilde gerçekleşmiştir. Ancak daha yakın zamanlarda, komisyon üyelerinin seçiminde daha yaratıcı ve istişareye dayalı bir süreç işletilmeye başlanmıştır. Geçmişteki hakikat komisyonları deneyimlerinden çıkarılabilecek en önemli ders, üyeleri istişare ile seçilen ve siyasi görüşlerin, etnik ya da dini grupların ve toplumsal cinsiyet temsillerinin adil olabilmesi için dürüst çaba harcanılan bir komisyonun, genellikle daha çok kamusal ve ulusal destek kazanacağıdır.

İstişareye dayalı yöntemle komisyon üyelerinin seçilmesine dair en güçlü örneklerden biri Güney Afrika Hakikat Komisyonu'dur. Bu örnekte, insan hakları örgütleri temsilcilerinden oluşan bir seçici kurul oluşturulmuştur. Kurul, kamuya adaylık çağrısında bulunmuş ve yaklaşık 300 başvuru almış, daha sonra da bu başvuruların içinden 50 kişiyi mülakata çağırmıştır. Mülakatlar kamuya açık olarak gerçekleştirilmiş ve basın tarafından da çok yakından izlenmiştir. Seçici kurulun elemeleri sonucu 25 aday finale kalmış ve kurul, hazırladığı bu listeyi nihai seçimi yapması için Başkan Nelson Mandela'ya iletmiştir. Coğrafi

ve siyasi dengeyi sağlayabilmek için Mandela, bu seçim sürecinin tamamında yer almamış olan iki adayı daha listeye eklemiştir.

Bir başka olumlu örnek de Sierra Leone'den verilebilir. Burada, hakikat komisyonunu kuran tüzük, BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisi'ni komisyon üyelerinin seçimini yürütecek kişi olarak tayin ederek, kendisinden kamuya adaylık çağrısında bulunmasını istemiştir. Aynı zamanda, eski silahlı muhalefet, başkan, hükümet insan hakları komisyonu, dinler arası sivil konsey ve insan hakları örgütleri koalisyonu tarafından atanan temsilcilerden oluşan bir seçim platformu oluşturulmuştur. Bu platform finale kalan adaylarla mülakat yapmış, sıralamayı oluşturmuş, her biri hakkında fikrini belirtmiş ve değerlendirmeleri seçim koordinatörüne iletmiştir. Koordinatör daha sonra dört ulusal aday seçmiştir (komisyonun üç uluslararası üyesi BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri tarafından seçilmiştir). Komisyon üyeleri Mayıs 2002'de atanmıştır.

İstişareye dayalı bir başka süreç de Doğu Timor'daki hakikat komisyonunun kurulmasında kullanılmıştır.

Yetki ve Güç

Bugüne kadar kurulan her hakikat komisyonu, diğer ülkelerde kurulan komisyonlardan önemli derecede farklı ve dolayısıyla benzersiz olmuştur. Hakikat komisyonları özleri gereği esnekler ve her yeni komisyon, çalışacağı ülkenin özel ihtiyaçlarına ve şartlarına cevap verecek şekilde yeniden şekillendirilebilir. Diğer ülkelerde kullanılan hakikat komisyonu kanunlarındaki özel dil de dahil olmak üzere önceki deneyimlerden öğrenilecek çok şey olsa da, her hakikat komisyonunun bahsi geçen ülkenin ihtiyaç ve fırsatları üzerine yürütülen yerel stratejik planlamalara ve fikirlere dayandırılması şarttır. Hakikat komisyonlarının güç ve yetkilerinin tanımlanması sürecine toplumun her kesimi etkin olarak katıldığı takdirde, komisyonların daha fazla meşruiyete sahip olacağı günümüzde artık netliğe kavuşmuştur. Her ne kadar geçiş dönemlerinde hızlı hareket etmek gerekse de, komisyon için çeşitli önemli seçmen gruplarını bir araya getirecek olan geniş bir destek tabanı sağlamaya çalışmak önemlidir. Hükümetlerin sivil topluma hemen hemen hiç danışmadan hakikat komisyonları kurduğu ülkelerde, komisyonlar bunun sonucu olarak zarar görmüşlerdir. Örneğin, Guatemala'da, hakikat komisyonu, çalışmalarını yürütebilmek için gereken dini ve hak savunucusu grupların desteğini almak için oldukça zaman ve emek harcamıştır.

Bir komisyonun yetkilerinin fiili içeriği açısından bakıldığında, komisyonun sponsorları – ister hükümetin idari ya da yasama organları olsun, ister silahlı çatışmanın tarafları olsun – tipik olarak bazı anahtar noktaları göz önüne alırlar.

Bunların içinde en önemlileri şunlardır:

Amaçlar. Komisyonun görev tanımı genel olarak komisyonun ana amaçlarının sınırlarını çizmelidir. Örnek vermek gerekirse, bu amaçlar geçmiş hakkındaki hakikatleri ortaya çıkarmak, ulusal mutabakata katkıda bulunmak, mağdurlara yardım edilmesi için tavsiyelerde bulunmak ve tekrar bir savaş ortamına girilmesini ya da otoriter bir yönetime dönülmesini önlemek olabilir. Amaçlar, komisyonun çalışmaları için bir rehber olacak ve komisyonun değerlendirilmesi açısından da bir kıstas teşkil edecektir.

Faaliyet dönemi. Komisyonun görev tanımında, komisyonun faaliyetinin başlangıç ve bitiş tarihlerinin de belirlenmesi gerekir. Bu tarihler, bir ya da daha çok kısa dönemli uzatmaya izin

verecek şekilde esnek olabilir. Ancak, faaliyet döneminin tahmini toplam süresi belirli olmalıdır. Aksi takdirde, komisyon faaliyetlerinin süresi gereğinden çok daha uzun sürerek odağını ve sonunda da halkın ilgisini yavaş yavaş kaybedebilir. Geçmiş deneyimler, bir iki yıllık faaliyet sürelerinin genellikle daha tercih edilir olduğunu göstermektedir.

İncelenecek hak ihlalleri türleri. Komisyonun hangi tür hak ihlallerini inceleyeceğinin sınırları, komisyonun görev tanımında belirtilmelidir. Elbette insan hakları ihlalleri hakikat komisyonlarının çalışmaları odağındadır; ancak, insan hakları ihlallerinin pek çok çeşidi vardır ve genellikle bunlar, hakikat komisyonunun kısa bir süre içinde anlamlı bir şekilde baş edebileceğinden çok daha fazladır. Dolayısıyla komisyonun çalışmaları, toplumda en yaygın olduğu düşünülen ya da en ciddi ve en olumsuz etkisi olan hak ihlallerini incelemek ya da bunları daha öncelikli olarak ele almak şeklinde sınırlandırılabilir. Ancak, böyle bir önceliklendirme, komisyonun yetkisinin dışında bırakılan ihlallerin mağdurlarında anlaşılır bir hayal kırıklığına yol açabilir. Bu sınırlandırmanın yapıldığı durumlarda, bu kişilere destek olmak için diğer politika ve mekanizmaların devreye sokulması çok önemlidir.

İncelenecek zaman aralığı. Komisyonun inceleyeceği zaman aralığı daha en başta net olarak belirlenmelidir. Bu mesele, sıklıkla komisyonun yetkisiyle ilgili çok tartışmalı meselelerden biri haline dönüşebilmektedir, özellikle de geçmişteki bir çatışmanın iki tarafında ya da tüm taraflarında mağduriyet hissi olduğu durumlarda.

Bazı komisyonlar, 30 yıllık bir süre zarfında meydana gelen hak ihlallerini incelerken, bazı komisyonlar da daha kısa bir süre zarfında gerçekleşen ihlallere bakarlar. İnceleme altına alınan dönem genellikle ülkenin tarihindeki en kötü ya da sayıca en fazla hak ihlali olan dönemler esas alınarak belirlenir, ki bu dönemler de genellikle iç savaş ya da otoriter rejim dönemleridir. Önyargılı bir görüntü sergilemekten kaçınmak için, ülkenin tarihinde sadece belirli dönemlere yoğunlaşmak yerine, birbirini izleyen ve bütünsel bir zaman aralığı seçmek gerekir.

Komisyonun görevleri. Komisyonun amaçlarını gerçekleştirmek için yerine getireceği anahtar işler görev kapsamı içinde belirtilmelidir. Normalde bu işler, yetkilerini duyurmak, araştırma ve soruşturma yürütmek ve bulduklarını ve tavsiyelerini göz önüne seren bir rapor sunmaktır. Bazı komisyonlar, ayrıca belirli ihlalleri gerçekleştiren kişileri teşhis etmek üzere yönlendirilebilir; diğer bazı durumlarda ise komisyon üyelerinden isimleri beyan etmemeleri istenmiş ya da bu karar üyelerin inisiyatifine bırakılmış olabilir. Hakikat komisyonları ayrıca, Güney Afrika'daki hakikat komisyonu deneyiminde olduğu gibi, kamuya açık oturumlar yapma yetkisine artarak daha fazla sahip olmaktadır. Az sayıdaki başka durumlarda, mağdurların hikayelerini yeniden anlatırken travma geçirmeleri ihtimali olduğu için hakikat komisyonlarından mağdurlara ya da tanıklara manevi destek ya da psikolojik danışmanlık hizmetleri sağlanması da istenmiştir.

Güçleri. Bir komisyona verilen güçler, onun gücünü ve ulaşabileceği noktaları belirleyecektir. Asgari olarak, komisyonlar genellikle ilgili bilgiyi sağlayacak herkesle mülakat yapabilmek, kamu mercilerinden işbirliği için destek alma ve gerekli yerde incelemeleri yapma (ideal olarak, önceden haber vermeksizin bunu yapabilmelidir) ihtiyacındadır. Ancak artan bir şekilde komisyonlara, mahkemeye davet etme, soruşturma ve müsadere gibi, yukarıda belirtilenlerden daha fazla güç verilmeye başlanmıştır. . Bu güçlerin verilmesi, komisyon sürecinin adli olmama özelliğini koruyacak şekilde dengeli olmalıdır. . Eklenen her yeni güç, bu süreci hakikat komisyonu olmaktan uzaklaştırarak mahkeme süreci olmaya yaklaştırmaktadır.

Yaptırımları. Komisyona, genellikle, işleyişine uygunsuz biçimde engel olmak isteyen ya da kendisine bilerek yanlış bilgi veren, ya da tanıklık celbine bir mazeret göstermeden karşılık vermeyen kişilere karşı yaptırım uygulama gücüne - para cezası, hapis cezası ya da her ikisi birden – sahip olmasını sağlayacak kadar güç verilmelidir.

Takip eden süreç. İdeal olarak komisyonun görev tanımı içinde, hükümetin, komisyonun nihai raporunu duyurmak ve tavsiyelerini yerine getirmek konusunda ne gibi yükümlülükleri olduğu açıkça belirtilmelidir.

Komisyonun çalışmaları bittikten sonra, komisyonun dosya ve kayıtlarının denetlenmesi, korunması ve daha sonrasında kullanımı konuları da göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 8.3: Hakikat Komisyonu Yetkisi dahilinde Anahtar Değişkenler

- amaçlar
- faaliyet dönemi
- incelenecek hak ihlalleri türleri
- incelenecek zaman aralığı
- komisyonun görevleri
- güçleri
- yaptırımları
- takip eden süreç

Kaynak Meselesi

En iyi şekilde tasarlanmış yetki çerçevesi bile, uygun maddi kaynaklara ve insan kaynaklarına sahip olmadığı takdirde hakikat komisyonunun başarılı olmasını sağlayamaz. Ancak bu, hakikat komisyonlarının masraflı girişimler olduğu anlamına gelmez. Gerçekte, Güney Afrika ve Guatemala (her ikisinin bütçesi de milyonlarca dolardır) dışında kalan hakikat komisyonlarında, her komisyonun bütçesi 5 milyon doların ve genellikle de 1 milyon doların altındadır. Yine de, hakikat komisyonlarının görev kapsamı daha öncelikli hale geldikçe ve uluslararası toplum bu yapılara daha fazla ilgi gösterdikçe, yeni hakikat komisyonlarının bütçesi 5 ila 10 milyon dolara çıkmıştır. Peru, Doğu Timor, Gana ve Sierra Leone’de kurulan komisyonlarda olduğu gibi, şu an faaliyette olan pek çok komisyon için bu geçerlidir. Fon kaynağı olarak, mümkün olan yerlerde, ulusal hükümet fonları ile bağışta bulunan diğer ülkeler ya da özel vakıflardan alınan fonları birleştirerek kullanmak gibi bir eğilim vardır. Ofis alanı ve araç gereçleri genel olarak ulusal hükümetler tarafından sağlanmaktadır.

Güney Afrika ve Guatemala’daki hakikat komisyonları kendilerinden önce gelen komisyonlardan çok daha fazla komisyon üyesini işe almışlardır: her biri, hem kendi uyruğundan hem de kendi uyruğundan olmayan 200’ün üzerinde birden fazla disipline vakıf çalışana sahiptir. Günümüzdeki komisyonlar, her ne kadar bütçeleri çalışacak kişi sayısını

kısıtlasa da, personel alımında benzer bir yaklaşım izlemişlerdir. Bu örneklerde, hükümetçe tedarik edilen personelden daha çok yararlanmış olabilir.

8.3.6 Hakikat Komisyonları'nın Faaliyet Dönemi

Hazırlık Dönemi

Üyelerin, hakikat komisyonunun göreve başlamasını takip eden ilk haftaları temel hazırlık çalışmalarına ayırmaları iyi bir fikirdir. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

- istihdam planı oluşturulması ve elemanların ise alınması;
- iç tüzüğe ve temel politikalara ait taslakların çıkarılması;
- çalışma planı hazırlanması;
- verilerin ve raporların saklanması, düzenlenmesini ve onlara erişimi sağlayacak etkin bir veri tabanı tasarlanması ve çalışır hale getirilmesi;
- Geçmişe ve arka plana dair ön hazırlık çalışması;
- Ulusal ve uluslararası STÖ'ler, BM, yabancı devletler ve diğer kaynaklarda bulunan belgelerin toplanması;
- Kamuya yönelik bir eğitim kampanyası tasarlanması; ve
- Para toplanması ve bütçenin hazırlanması.

Bu hazırlık çalışmalarını zamanında yerine getirmek, hem kısa hem de uzun vadede komisyon için çok faydalı sonuçlar doğuracaktır. Geçmiş tecrübelerimiz de bize gösteriyor ki, iyi bir başlangıç yapamayan bir komisyon, ilk yıl içinde çok değerli zamanı ve siyasi sermayeyi kaybedecektir.

Bir Hakikat Komisyonu'nun Ömrü Boyunca Gerçekleştireceği Temel Faaliyetler

Erişim

Bir hakikat komisyonunun kamusal erişim olanakları hayati önem taşır. Söz konusu komisyonun erişim çabalarının doğası ve kapsamı, o komisyonun bilgiye ulaşımını, mağdurların ihtiyaçlarını ele almada göstereceği başarıyı, kamusal beklentileri karşılayabilme yetisini ve kamu nezdindeki genel itibarını derinden etkiler. Komisyon, halka açık bilgilendirme toplantıları düzenleyerek ve rolü ve yetkisi hakkında bilgi veren broşürler, videolar ve popüler matbu yayınlar hazırlayarak, çoğaltarak ve dağıtarak bu çabaların bir kısmını kendisi üstlenebilir. Erişim amaçlarına ulaşmanın bir diğer yolu ise, komisyonun STÖ'ler, yerel taban örgütleri ve medya ile ilişki kurup bunları etkin olarak kullanmasından geçer.

Öte yandan, sivil toplum ve medya, hem komisyon için partner hem de komisyonun faaliyetlerini ve izlediği prosedürleri denetleyen aktörler oldukları için komisyonun bunlarla ilişkisi çetrefilli bir hal alabilir.

İfade Alımı

Hakikat komisyonlarının bir çoğu elde ettikleri bilgilerin çoğunu, genellikle komisyon çalışmalarının mağdurlarla bire bir görüşme yaptıkları, özel ve gizli toplantılar aracılığıyla toplarlar. “ İfade alımı” (statement- taking) olarak adlandırdığımız bu süreç genel olarak hem toplantı, hem de ifade veren kişinin ifade formunu doldurma aşamalarını içerir. İfade alımı en az iki bakımdan önem arz eder: geçmiş hakkındaki hakikatin ortaya çıkarılması amacını güçlendirir; ve mağdurlara, güvenli ve samimi bir ortamda travmatik tecrübelerini anlatma fırsatı sunar.

Sürecin hassasiyeti ve verilen bilgilerin genellikle dehşet verici oluşu göz önünde bulundurulduğunda, ifade alımında görevlendirilecek olan çalışanların konsantre olabilmeleri, duygularını kontrol edebilmeleri ve saygılı olmaları gerekir. Bu nedenle görev öncesi yoğun bir eğitim döneminden geçmeleri şarttır. İfade alan çalışanların, ne zaman ve nasıl dinleyeceklerini ve mağdurun hafızasının genelde beklenmedik olan ritim ve mantığına nasıl saygı göstermeleri gerektiğini bilmeleri gerekir. Her ne kadar komisyonun ihtiyaç duyduğu özel bilgiye odaklanma isteğiyle, ifade verenin hikayeyi kendi tarzında anlatmasına izin verilmesi gereği arasında bir gerilim ortaya çıkabilse de, ifade alan kişinin doğru dengeyi tutturacak yolu bulması gerekir.

Tanıkların ve mağdurların çoğu için, komisyonla kişisel düzeyde kurdukları tek ilişki ifade alan kişi üzerinden olacaktır. Dolayısıyla ifade alan kişilerin ifade verenler ve topluluklar üzerinde bıraktıkları izlenimler özellikle önemli ve kalıcı olacaktır.

Araştırma ve Soruşturma

Araştırma birimleri ve polis benzeri soruşturma birimleri giderek artan bir şekilde hakikat komisyonlarına ait yapının bir parçası olmaktadır. Ne var ki, bu türden birimler ancak Güney Afrika Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu gibi büyük bütçeli ve sağlam yetki sahibi komisyonlarda görülme eğilimindedir. Araştırma birimleri genellikle az sayıda, ancak güçlü araştırma yeteneğine sahip ve ulusal düşünce (think tank) kuruluşlarına, STÖ'lere, yerel arşivlere ve diğer önemli bilgi kaynaklarına aşina olan personelden oluşur. Bunun tersine, soruşturma birimlerinde hukuki alt yapıya sahip ve hatta yasa uygulaması konusunda tecrübe sahibi kişiler olabilir. Çok sayıda komisyon, araştırma ve soruşturmayı tek bir çatı altında toplarlar ki, bunun da bir çok avantajı vardır.

Veri İşleme

Hakikat komisyonları, düzenlenmesi ve sistematize edilmesi gereken devasa miktarda verilerle uğraşmak durumundadır. Bu da, başka şeylerin yanında, verilerin ve raporların saklanması, düzenlenmesini ve onlara yeniden erişimi sağlayacak etkin bir veri tabanını gerektirir. Genel olarak konuşmak gerekirse, itinayla veri toplayan ve analiz yapan komisyonlar, bulgularını bilimsel temelde daha iyi ve daha rahat savunabileceklerdir. Güçlü bir veri yönetim sistemi tarihsel örüntülere dair büyük resim analizinin oluşturulmasına yardımcı olabilir. Bu

sayede bir tarafın yaptığı ihlallerin diğer tarafına oranının tam değeri gibi sonuçlara ulaşılabilir. Eleman alımıyla ilgili olarak, komisyonların temel programı yazacak ve bakımını yapacak ve verileri analize uygun hale getirecek bir programcıyı işe alması gerekir. Ayrıca bulguların yayınlanmadan önce gözden geçirilmesi için profesyonel istatistikçilere (ya da

istatistiksel metot konusunda deneyimli sosyal bilimcilere) ve komisyon tarafından toplanan verilerin işlenmesi için bir grup veri işleyiciye de ihtiyaç olacaktır.

Halka Açık Oturumlar

Geçmişteki hakikat komisyonlarının çoğu halka açık oturumlar düzenlememiştir. Ancak, komisyonlara bu konuyla ilgili yetki verilmesi yönünde artan bir eğilim vardır. Örnek verecek olursak, Peru, Doğu Timor ve Sierra Leone’de yeni kurulan komisyonların böyle bir yetkisi vardır.

Bir komisyonun halka açık oturum düzenlemesini gerektiren ikna edici nedenler vardır. Komisyon, mağdurlara ve hayatta kalanlara halkın önünde hikayelerini anlatma sansı vererek—özellikle televizyon ve radyodan yayımlandığı yerlerde— resmi olarak geçmiş hataları tanımış olur, halkı kurbanları anlaması ve onlarla duygudaşlık yapması yönünde teşvik edebilir, bazı toplumsal kesimlerin gerçeği inkar etmeye devam etme ihtimalini azaltabilir ve yapılan işin şeffaflığını artırabilir. Halka açık oturumlar, kamuyu izleyici olarak sürece dahil ederek, medyanın konuyu ele alışını uzun bir zaman dilimine yaymasını teşvik ederek ve genel olarak geçmiş hakkında otantik bir ulusal söylemi harekete geçirerek, komisyonun neticeden (yani nihai rapordan) ziyade sürece odaklanmasına yardımcı olur.

Uganda, Sri Lanka ve Nijerya’daki hakikat komisyonlarının hepsi halka açık oturumlar düzenlemiştir. Ancak uluslararası düzeyde en çok ses getireni, Güney Afrika Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu’nun düzenlediği halka açık oturumlar olmuştur. Yüzlerce gün süren bu oturumlar konu başlıkları açısından da oldukça büyük bir çeşitlilik göstermişti: mağdur oturumları, af oturumları, özel konulu oturumlar (örneğin kadınlar ya da çocuklar üzerine), özel olaylarla ilgili oturumlar (1976 Soweto öğrenci ayaklanması gibi), kurumsal oturumlar (hukuk ve sağlık sektörleri gibi) ve siyasi parti oturumları verilebilecek örneklerden bazılarıdır. Güçlü Güney Afrika örneğinden etkilenen bazı analistler bütün hakikat komisyonlarına, takibatlarını halka açık bir şekilde gerçekleştirmelerini tavsiye etmiştir.

Ne var ki bu tavsiyeye uymamayı gerektirecek meşru nedenler olabilir. Komisyon üyeleri ve mağdurların can güvenliği, zaman ve kaynak kısıtlaması ve komisyon takibatlarının “adli süreçlere dönüşmesi” endişesi bu nedenlere örnek olarak verilebilir.

Yine de, halka açık ‘hakikat’ takibatları bütün komisyonların en azından değerlendirmeye alacakları bir etki bırakmıştır.

Manevi Destek

Hakikat komisyonları, bazı mağdurların hikayelerini anlatma, hikayelerini dinletme ve bu sayede kısmen iyileşme ihtiyaçlarına da cevap vermektedir. Ne var ki, diğer bazı mağdurlar için bu süreç travmayı yeniden yaşamayla sonuçlanabilir, ki kimi durumlarda bunun oldukça ciddi etkileri olabilir.

Geçmişteki hakikat komisyonları bu konuya yeterince eğilmemişlerdir, ancak bu durum değişmeye başlıyor. Örneğin Güney Afrika’da Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu dört ruh sağlığı uzmanını işe aldı, travma desteği konusunda çalışanlarına eğitim verdi ve halka açık oturumlarda tanıklık yapan kişilere sürekli destek verecek personeli işe aldı. Bu arada komisyon personelinin de bu süreçte travma yaşayabileceğini ve duygusal desteğe ihtiyaç duyabileceğini hatırlamakta yarar var. Ancak bir çok toplumda, kültürel özgüllükler ya

da kaynak sıkıntısı gibi nedenlerle standart psikolojik danışmanlık mağdurlara yardım edebilmek için uygun bir model olmayabilir. Bu nedenle, bazı yerlerde cemaat örgütleri, geleneksel şifa vericiler, dini kurumlar ve yardım grupları ile işbirliği yapmak en ideal yardım kaynağı olabilir.

Nihai Raporlar

Bir komisyon için belirleyici olan an, genellikle nihai raporun bitirilip yayınlandığı andır. Nihai raporlar, komisyonların bıraktıkları kalıcı izler olmuştur ve insan hakları eğitimi ve takip eden cezai takibatlar için kaynak olarak kullanılmıştır. İyi hazırlandıkları ve metodolojik olarak sağlam oldukları takdirde bu raporlar revizyonizme karşı birer tampon görevi görebilirler. Ne var ki, bir çok açıdan raporun etkisi, içeriğinden çok raporun ne zaman ve nasıl yayınlandığına, ne kadar geniş bir dağıtım ağına sahip olduğuna, medyada ne kadar işlendiğine ve bulgulara dair hem geleneksel hem de alternatif sunuşların olup olmadığına bağlıdır.

Raporların içeriği ve formatı sabit olmasa da nihai raporlarda ekseriyetle bulgular ve önerilerle ilgili ayrı birer bölüm bulunur. Bulgularla ilgili bölüm genel olarak geçmiş ihlalleri, nedenlerini ve mağdurları ortaya çıkarmayı hedefler. Bazı durumlarda, ihlallerle ilgili kişisel ve /veya kurumsal sorumluluklar da belgelenebilir. Bunu daha detaylı olarak *İsimlerin Açıklanması ve Normal [Adli] Sürecin İşletilmesi* bölümünde ele alıyoruz. Bazen komisyonda hukuki ve ampirik yaklaşımlar arasında ya da ampirik yaklaşımla hikaye anlatısına ve tarihsel anlatıya yapılan vurgu arasında bir gerilim olabilir.

Bulguların rapor edilmesine ek olarak, komisyonlar genellikle mağdurlara yardım etmeyi ya da tazminat vermeyi, tekrar savaş ya da otoriter rejim ortamına girmemek için gerekli anayasal, yasal ve kurumsal reformlar yapmayı ve demokrasi ve hukukun üstünlüğünü yerleştirmeyi amaçlayan tavsiyelerde bulunur. Birçok durumda, komisyonlar ayrıca önerilerinin zamanında ve etkin bir şekilde uygulanması için alınması gereken önlemler konusunda da tavsiyelerde bulunmuştur. Ne yazık ki, komisyon tavsiyelerinin uygulanmasına dair sicil pek iç açıcı değildir.

İsimlerin Açıklanması ve Normal [Adli] Sürecin İşletilmesi

Bazı komisyonlar insan hakları suçu isleyen kişilerin isimlerini kamuya açıklama gücüne sahip olmuştur. El Salvador, Çad ve Güney Afrika'daki komisyonlar bunlar arasında yer alır. Bu yetkiye sahip olmayan diğer bazı komisyonlar ise suçlu isimleri açıklamak için dolaylı yollar bulma yaratıcılığını göstermiştir. Örneğin, bazı komisyonlar faillerin isimlerinin geçtiği (şüphe götürmez) tanık ya da mağdur ifadelerini aynen basarak, ya da ihlallere karışan belirli birimlerin liderlerini ya da ihlallerin gerçekleştiği bölgeleri kontrol eden kişileri belirleyerek, faillerin kimliklerinin kolayca tespit edilmesini sağlamışlardır. Diğer bazı durumlarda ise kasten ya da kasıtsız komisyondan basına bilgi sızdırılmasıyla sorumlu kişilerle ilgili soruşturmalar etki altına alınmıştır.

Komisyonlarla ilgili çok az mesele “isimlerin açıklanması” kadar tartışma konusu olmuştur ve halen yeni komisyonlar kurulurken de bu mesele tartışma yaratmaya devam etmektedir. Anlaşmazlık birbiriyle çatışan, ancak her ikisi de kuvvetli meşru argümanlara dayanan, iki prensip üzerinde düğümlenmiştir. Birinci prensibe göre, normal sürecin işletilmesi gereği

suçlanan kişilere suçlu olarak ilan edilmeden önce kendilerini savunma hakkı verilmelidir. Bu prensibe göre, mahkemelerden farklı olan ve mahkemeler kadar katı prosedürleri olmayan komisyonların suçlanan isimleri açıklaması normal sürecin işletilmesi hakkının ihlali anlamına gelir. İkinci prensibe göre ise, hakikatlerin olduğu gibi aktarılması, ortada çok açık kanıtlar varken insan hakları suçlarından sorumlu olan kişilerin isimlerinin açıklanmasını gerektirir.

Dolayısıyla karşımıza şu sorular çıkıyor: Raporda ismi geçebilecek olan kişilere normal sürecin işletilmesiyle ilgili hangi standartlar ve prosedürler uygulanmalıdır? Bu kişiler, haklarında yapılan suçlamalardan haberdar edilmeli midir? Komisyonun bu kişilerin isimlerini açıklayacağı kendilerine bildirilmeli midir? Bu kişilere aleyhlerindeki delillere cevap verme ve kendilerini savunma hakkı tanınmalı mıdır? Komisyon kişisel sorumlulukla ilgili olarak kendi ulaştığı sonuçların cezai suçlama anlamına gelmediğini açık bir şekilde ifade etmek zorunda mıdır? Komisyonlar bu tür sorularla uğraşmak durumundadırlar.

Geçmiş tecrübeler, komisyonların isimleri açıklamasına izin verilmesinin, ancak bunun yapıp yapmama kararının kendilerine bırakılmasının, izlenebilecek en iyi politika olduğunu gösteriyor. Çünkü isimlerin açıklanmamasını gerektiren meşru bir çok neden olabilir. Örneğin, komisyon üyeleri, mağdurlar ve tanıklar için ciddi can güvenliği sorunu olabilir, ya da bir kişiyi aleni bir biçimde suçlamak için yeterli delil olmayabilir, ya da ihlalle suçlananlara uygun ihbarnameyle haber verecek ve onlara adli himaye sağlayacak imkanlar olmayabilir.

Eğer bir komisyon faillerin isimlerini açıklamama kararı alırsa, bu komisyona en azından neden böyle bir karar aldığına nedenlerini açıklama yükümlülüğü getirilmelidir ve bu nedenler siyasi, ahlaki ve hukuki olarak meşru olmalıdır.

Eğer bir komisyon isimleri açıklama kararı alırsa, bulgularının hukuksal ya da cezai suç bulma amacı taşımadığını açıkça beyan etmelidir. Normal sürecin işletilmesinin minimum gereği olarak ismi açıklanan kişiler (a) normal işletilmesi gereken süreci aksatacak kadar geciktirilmeden haklarındaki suçlamalar ve halka açık raporda isimlerinin açıklanması niyeti konularında bilgilendirilmelidirler ve (b) sözlü savunma biçiminde olmasa bile, aleyhlerindeki delillere cevap verme ve savunma yapma hakkına sahip olmalıdırlar. Tanıkların karşılaştırmalı olarak dinlenmesi ve hukuksal danışmanlık gibi haklar ancak çok istisnai durumlarda verilmelidir.

Genel bir kural olarak, hakikat komisyonlarını normal sürecin işletilmesi konusunda mahkeme benzeri bir sürece tabi tutmak hem gereksiz hem de istenmeyen bir durumdur. Bir hakikat komisyonuna böyle bir yük yüklemek, soruşturma ve oturum süreçlerini yavaşlatarak, hakikat ve delil toplama yetisini körelterek ve genel olarak komisyon prosedürlerini fazlaca hukuksallaştırarak, komisyonun asli görevini yerine getirmesine engel olabilir.

Ancak buradan, komisyonların, faillerin haklarını mağdurlara kurban etmeleri gerektiği gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Vurgulanmak istenen nokta adalet ve etkinlik arasında rasyonel bir dengeyin tutturulması gerektiğidir.

Failleri Sürece Dahil Etmede Karşılaşılan Güçlükler

Geçmişteki hakikat komisyonlarının en büyük eksikliklerinden biri, polis, ordu, istihbarat örgütleri ya da başka kurumlar içinde yer alan suç işlemiş kimselerle anlamlı bir işbirliği

sağlayamamış olmalarıdır. Bu durumun kayda değer (ve tartışmalı) tek istisnası, Güney Afrika'da, siyasi nitelikli suçlar işleyenlere bireysel af tanıma yetkisi tanıyan Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu'dur. Geçmişte işlenen suçlardaki paylarını bütünüyle itiraf eden ve bu suçların siyasi etkilerle işlendiğini kanıtlayanlara af tanınmıştır. Özellikle ağır suçlar söz konusu olduğunda, başvuruda bulunan kişinin kamuya açık oturuma çıkıp soruları yanıtlaması gerekiyordu. Suç işlemiş olan binlerce kişi, bu süreçte, geçmişteki insan hakları ihlallerinde oynadıkları rolü ifşa etmek ve bu ihlallere ilişkin olarak bildiklerini anlatmak üzere komisyona başvurdu.

Elbette, suç işlemiş olanların işbirliği yapmalarını sağlamak amacıyla "hakikate karşılık af" formülünün kullanılması, beraberinde zorlu ahlâki, hukuki ve siyasi meseleler getirmektedir. Aflar genellikle mağdurların uğradıkları zararların tazmin edilmesine ilişkin haklarını ihlal eder ve devletlerin, uluslararası hukukun getirdiği, ciddi insan hakları suçu işleyenleri cezalandırma yönündeki zorunluluklarıyla çelişir. Aflar, ayrıca, suç işlemiş olanlar arasından belirli grupların sorumluluktan kaçmasına olanak sağladığı için hukukun üstünlüğü ilkesinin çiğnenmesine neden olabilir. İnsan haklarıyla ilgili suiistimallerin mağdurları arasında, caydırıcılığın hakim olduğu durumu baltalayıp hem bireysel hem de genel anlamda sinizm ve hayal kırıklığına yol açabilir, bu da söz konusu kişilerin kendi kanunlarını uygulamaya başlayarak, kişisel intikam almaya dönük hareketlere yönelmelerine neden olabilir.

Öte yandan, (a) komisyonun makul ölçülerde demokratik olarak yetkilendirildiği; (b) affın sınıfsal değil bireysel bazda verildiği; (c) af tanınanların bir tür kamusal prosedüre tabi tutuldukları (d) mağdurlara herhangi bir bireyin af talebini sorgulama ve bu talebe karşı çıkma fırsatının tanındığı; (e) mağdurlara tazminat ödemelerinin yapıldığı durumlarda, "hakikate karşılık af" düzenlemesi daha savunulabilir bir hal almaktadır.

Bir affın kapsamı, yeni ve benzer ölçüde ciddi bir suçun işlenmesi durumunda affın geri alınabilir hale getirilmesi ile de daraltılabilir.

"Hakikate karşılık af" formülü bugüne kadar yalnızca Güney Afrika tarafından kullanılmıştır. Bu örnek çok büyük bir dikkatle ve koşulların yalnızca eşit derecede zorlayıcı olduğu durumlarda model alınarak uygulanmalıdır. Birincisi, ortada kovuşturmayla uğrama yönünde inandırıcı bir tehdit yoksa (ki geçiş sürecinin söz konusu olduğu bağlamlarda genellikle olmaz), suç işlemiş olan kimselerin kendilerini af başvurusunda bulunmak zorunda hissetmeleri pek olası değildir. Daha ziyade, toplum karşısında utanç verici bir duruma düşmemek için ya da toplum tarafından dışlanma tehlikesine karşı sessiz kalmayı tercih ederler.

İkincisi, suç işlemiş kişileri ortaya çıkmaya teşvik etmek için başvurulabilecek olan, aftan daha ilkel ve daha pratik, ayrıca hakikat ve toplumsal mutabakata daha iyi hizmet edebilecek bir dizi mekanizma var olabilir. Örneğin, komisyonlar anonimlik ve gizlilik temelinde tanıklık verilmesini sağlayacak mekanizmalar oluşturulmasını önerebilirler; tanıklık celbi yetkisine başvurabilirler; tanık koruma/yer değiştirme hizmeti sunabilirler.

Bir başka olasılık da, hakikat komisyonu sponsorlarının,(mağdurlar dışındaki) tanıkların geçmişteki suçlara ilişkin komisyonlara bilgi vermemelerini cezaya tabi kılan yeni bir suç olarak tanımlamalarıdır.

Bu alternatif yaklaşımların hiçbiri, suç işlemiş kimselerin ve bilgi verme konusunda gönülsüz davranan tanıkların geniş kapsamlı bir işbirliği göstereceklerini garanti etmez. Fakat, bunlar olmadan da, işbirliği fiilen mümkün olmayabilir.

Takiben Yapılması Gerekenler

Bir hakikat komisyonu nihai raporunu teslim edip dosyalarını arşivlediğinde ve resmi olarak dağıldığında, önerilerini uygulamak, doğal olarak, başkalarına düşecektir. Ne yazık ki, hükümetin (örneğin El Salvador'da olduğu gibi) bu tavsiyeleri uygulamaya koymak yönünde yasal yükümlülüğünün bulunduğu durumlarda bile, tavsiyelerin uygulamaya konması hakikat komisyonlarının temel eksikliklerinden biri olmuştur

Kararların uygulamaya konmamasının temel nedenlerinden birinin siyasi irade eksikliği olduğu görülmekte, fakat yeterli düzeyde siyasi iradenin var olduğu durumlarda bile, yeterli düzeyde kurumsal kapasite ya da fon bulunamayabilmektedir.

Her halükarda, hakikat komisyonlarının, doğru bir denetleme ve takip yapılmasını sağlayacak mekanizmalar önermeleri, kritik bir önem taşımaktadır. Kimi yerlerde, Sierra Leone'de olduğu gibi, hakikat komisyonları, bir takip planının yetkileri dahilinde olması bakımından şanslıdır. Fakat çoğu zaman bir takip sisteminin tavsiye edilmesi gerekmektedir. Şili'de, komisyon, kendi işlerinin bir bölümünü devam ettirmesi ve tazminatlarla ilişkili önlemlere uyulmasını kolaylaştırması için resmi bir komisyon oluşturulmasını Geçiş Döneminde Adalet için Uluslararası Merkez tavsiye etmiştir.

Guatemala'da komisyon, bazı tavsiyeleri uygulamaya koymak, bazılarının da uygulamaya konmasını denetlemek üzere bir takip kurumunun (hükümet temsilcileri ve sivil toplum temsilcilerinden müteşekkil Barış ve Uyum Vakfı (Fundación por la Paz y la Concordia) oluşturulmasını tavsiye etmiştir.

8.4 Son Sözler

Bu bölümde, hakikat komisyonlarının ne olduğu ve geçiş sürecindeki bir ülkeye potansiyel olarak neler kazandırabileceği pratik açıdan açıklanmaya çalışılmıştır.

Burada, hakikat komisyonlarının her yerde ve her durumda yararlı olabileceğine ve hakikat arayışının toplumsal mutabakatın sağlanmasına yapabileceği katkının gücüne dair şüpheler dile getirilmiştir, ancak yine de, komisyonların yer yer sağlamış olduğu dikkat çekici fakat az bilinen katkıların değerinin anlaşılması ve teslim edilmesi önemlidir. Örneğin Şili'de, devlet, Pinochet döneminin çok sayıda mağduru için, neredeyse tamamen komisyonun bulguları temelinde, geniş bir tazminat programı başlatmıştır. El Salvador'da, hakikat komisyonunun soruşturmalarının ardından, kritik adli reformlar yapılmıştır. Bugün Güney Afrika'da Apartheid sistemini savunacak ya da onu haklı göstermeye çalışacak veya Apartheid'i korumak amacıyla zalimane uygulamalara başvurulmuş olduğunu sorgulayacak çok az kimse vardır.

Ancak, hakikat komisyonları, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü pekiştirme uğraşı veren geçiş sürecindeki ülkelerin başvurabileceği çok sayıda mekanizmadan yalnızca biridir. Geçiş dönemi adaletine dönük eksiksiz bir programın diğer bileşenleri arasında yargılamalar, soruşturma programları, mağdurların uğradığı zararın tazmini, telafi ve yeniden bütünleşme yönünde önlemler yer alabilir. Geçiş sürecinde adalet kapsamında bu farklı

öğelerin bütünleştirilmesi ya da sentezlenmesine dönük yeni bir eğilim olduğu görülmektedir. Bu durum (bir hakikat komisyonu ile hem ulusal hem de uluslararası nitelik taşıyan melez bir ceza mahkemesinin yan yana çalışacağı) Sierra Leone'den (bir hakikat komisyonunun mültecilerin geri dönüşünü, ağır suçların cezalandırılmasını, daha hafif suçlarda telafiyi ve yeniden bütünleşmeyi kolaylaştırma hizmeti sunacağı) Doğu Timor'a kadar bir çok farklı yerde gözlemlenebilir. Geçiş sürecine özgü hedefler ve mekanizmalar bu şekilde bütünleştirilmeye çalışılırken pek çok güçlük ve karışıklıkla karşılaşmakta, bunlar için yaratıcı ve özgün çözümler üretilmektedir. Açıktır ki, hakikat komisyonlarının hikâyesi henüz bütün yönleriyle yazılmış değildir.

Ana Kaynaklar

Hayner, Priscilla B. *Unspeakable Truths: Confronting State Terror and Atrocity* . New York: Routledge, 2001 (karton ciltsiz kitabın basım biçimi: Hayner, Priscilla B. *Unspeakable Truths: Facing the Challenge of Truth Commissions* . New York and London: Routledge, 2002).

Truth Commissions: A Comparative Assessment. An Interdisciplinary Discussion Held at Harvard Law School in May 1996 . Cambridge, Mass.: Harvard Law School Human Rights Program, 1996.

Diger Kaynaklar

Kritz, Neil (editör), *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes, Cilt. I-III* . Washington, DC: United States Institute of Peace Press, 1995.

Nunca Mas: The Report of the Argentine National Commission on the Disappeared. New York: Farrar Straus Giroux, 1986.

Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation (çeviren: Phillip E. Berryman; introduction by José Zalaquett), Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1993.

From Madness to Hope: the 12-year War in El Salvador: Report of the Commission on the Truth for El Salvador . New York: United Nations, 1993. *Informe de la Comisión de la Verdad de Panamá, 2002* . (Panama Hakikat

Komisyonu Raporu).

Biggar, Nigel (editör), *Burying the Past: Making Peace and Doing Justice After Civil Conflict*, Washington, D.C.: Georgetown University Press, 2001.

Internet Kaynakları

El Salvador Hakikat Komisyonu Raporu,
<http://www.derechos.org/nizkor/salvador/informes/truth.html>

Dogu Timor'da Kabul, Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu, <http://www.easttimor-reconciliation.org>

Peru Toplumsal Mutabakat Komisyonu, <http://www.cverdad.org.pe/>

Sierra Leone Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu, <http://www.sierra-leone.org/trc.html>

geçiş Dönemi Adaleti için Uluslararası Merkez, <http://www.ictj.org>

Şiddet ve Toplumsal Mutabakat Araştırma Merkezi <http://www.wits.ac.za/csvr>

Hakikat Komisyonları Projesi, <http://www.truthcommission.org>

Amerika Birleşik Devletleri Barış Kütüphanesi Enstitüsü, <http://www.usip.org/library/truth.html>

Referanslar ve Okuma Önerileri

ÖRNEK OLAY INCELEMESİ

Güney Afrika ve Guatemala'daki Hakikat Komisyonları

Mark Freeman ve Priscill B. Hayner

Geçiş Dönemi Adaleti için Uluslararası Merkez

Yakın zamanda görevlerini tamamlayan komisyonlardan en büyük ve en göze çarpan ikisi Güney Afrika ve Guatemala'daki hakikat komisyonlarıdır. Bu örnek olay incelemesi iki bölüme ayrılmıştır: ilk bölümde, her iki komisyonun görevleri ve görev yaptıkları bağlam genel olarak gözden geçirilmiş, ikinci bölümde ise ikisi arasındaki temel benzerlikler ve farklılıklardan kısaca bahsedilmiştir.

Güney Afrika

45 yıllık Apartheid ve Afrika Ulusal Kongresi (ANC) ve başka gruplar tarafından yürütülen silahlı mücadele süresince, on binlerce Güney Afrikalı ciddi insan hakları ihlalleri ve savaş suçlarına maruz kalmıştı. En çok ölüm ise, Afrika Ulusal Kongresi ile hükümet tarafından desteklenen Inkatha Özgürlük Partisi arasındaki çatışma döneminde meydana gelmişti.

Hakikat komisyonu fikri ile ilgili ciddi tartışmalar, Nelson Mandela 1994'te başkan seçildikten sonra yapılmaya başlandı. Sivil toplumdan gelen kayda değer katkı ve gerçekleştirilen yüzlerce saatlik oturumdan sonra, Güney Afrika Parlamentosu 1995'te Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu'nu kuran Ulusal Birliğin ve

Toplumsal Mutabakatın Teşviki Kanununu onayladı. Halka açık bir adaylık ve seçim sürecinden sonra, 17 komisyon üyesi atandı. Kanun, o zamana kadar ki hakikat komisyonlarına kıyasla bu komisyona en karmaşık ve incelikli yetkiyi veriyordu. Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu'na bireysel af sağlama, bina ve müstemilatlarını arama ve delillere el koyma, tanıkları dinlemek üzere çağırma ve incelikli bir tanık koruma programı yürütme yetkisi veriyordu. 350'ye yaklaşan çalışanı, yıllık 18 milyon dolardan iki buçuk yıllık bütçesi (ve ayrıca takip eden üç yılda daha küçük bir bütçe) ve ülke çapındaki dört büyük ofisi

ile Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu, kendinden önce gelen komisyonların yanında bir dev gibi kalıyordu.

Ulusal Birliğin ve Toplumsal Mutabakatın Teşviki Kanunu, Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu'nu birbirine bağlı olarak çalışan üç komisyon şeklinde tasarlamıştı. İnsan Hakları İhlalleri Komitesi mağdurlar ve tanıkların ifadelerini toplamakla, Af Komitesi, bireysel af başvurularını incelemek ve karara bağlamakla, Tazminat ve Rehabilitasyon Komitesi ise tazminat programı için tavsiyeler şekillendirmek ve sunmakla yükümlüydü.

Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu, 2000'i kamuya açık oturumlara katılan toplam 23000 mağdurun ve tanığın ifadesini aldı. Medya da bu oturumlara geniş yer ayırmıştı: pek çok gazete, komisyonla ilgili her gün birkaç öyküye yer verdi; radyo ve televizyon manşetleri ise çoğu zaman en son oturumdaki hikayelerle ilgili idi. Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu ayrıca, toplumdaki gruplara ya da anahtar roldeki kurumlara ve bu grup ya da kurumların kötü muamelelere cevabına ya da katılımına yoğunlaşan oturumlar da düzenledi.

Diğer özel oturumlar önemli tematik konulara bakarken, bazı başka oturumlar da ülke tarihinde eşi benzeri görülemeyecek derecede önemli bir takım olaylara yoğunlaştı.

Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu'nun getirdiği en büyük yenilik, ve güçleri arasında en tartışmalı olanı, siyasi saiklerle işlenen suçlar için bireysel af çıkarma yetkisiydi. Af çıkarma gücü Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu'nun kuruluşunun ilk dönemlerinde başarısız bir anayasal itirazın ve ilerleyen dönemlerde de pek çok hukuki savaşın konusu olmuştu. Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu 7000'in üzerinde af başvurusu almış, ve bunların çoğu eninde sonunda reddedilmişti. Af, sadece geçmişteki suçlara katılımlarını tamamen itiraf eden ve bu suçları siyasi saiklerle işlediklerini gösterenlere tanınmıştı. Özellikle ciddi suçlar için, başvuruda bulunan kişiden halka açık oturumlarda Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu'nun, mağdurların ve onların ailelerini temsil eden hukuk müsavirlerinin sorularını yanıtlaması isteniyordu. Af Komitesi, basvuran kişinin af için gereken koşulları sağlayıp sağlamadığına karar verirken bir dizi etkeni göz önünde bulunduruyordu, örneğin bunlardan biri işlenen suç ile izlenen siyasi amaç arasında ölçülülük bulunup bulunmadığı idi. Af tanınması için ne özür dilemek ne de pişmanlık göstermek gerekliydi. Ancak, kişisel amaçlar ya da kişisel kasıt, kötü niyet ya da kindarlık gibi nedenlerle işlenen suçlar af kapsamında değildi.

Aftan yararlanmak için kamusal alanda detaylı olarak ifşa edilme zorunluluğu düşünüldüğünde, "hakikate karşılık af" önerisine sadece ceza almaktan oldukça korkanların itibar edeceği de çok açıktı. Cezalandırılma korkusunun ilk duruşmalardan sonra artacağı umuluyordu. Apartheid dönemi suçlarıyla ilgili dikkat çeken birkaç duruşmada mahkumiyet ve uzun dönemli ceza kararları çıkması, af başvurularındaki artışı tetikledi. Ancak, başka bir önemli dava beraatle sonuçlandığında (eski bakan Magnus Malan ve diğer 19 kişinin davası),

cezalandırılma tehdidinin, yüksek düzeydeki faillerin af başvurusunda bulunmaları için yeterli olmadığı görüldü. Bu sebeple Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu bazı soruşturma oturumlarını kapalı yaparak, faillerin üzerindeki baskıyı artırarak ortaya çıkmalarını sağlamaya çalıştı. Ancak sonunda, pek çok eski fail, özellikle de Apartheid hükümetinin siyasi liderleri ve ordunun yüksek kademedeki yöneticileri, af için başvurmama riskine girdiler.

Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu'nun beş ciltlik sonuç raporu Ekim 1998'de yayımlandı ve Afrika Ulusal Kongresi'nin raporun yayımlanmasını engelleme girişimleri de dahil olmak üzere yoğun bir tartışmaya yol açtı. Birkaç ay sonra resmi olarak parlamentoda görüşüldü, ama hükümet Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu'nun pek çok tavsiyesine uyma konusunda – ki bunların içinde en çok tartışılan mağdurların tazminatlarına yönelik tavsiyeler de vardı – taahhütte bulunmadı. Af Komitesi belirlenen tarihte af başvurusu incelemelerinin tümünü tamamlayamadı ve iki yıl daha af ile ilgili oturumlar yapmayı sürdürdü. Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu'nun tümünün 2002'nin sonlarında toplanması ve sonuç raporuna bir ek yayınlamak en son soruşturmaları ve af ile ilgili oturumları da rapora dahil etmesi bekleniyordu.

Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu deneyimine tekrar döndüğümüzde, emellerinin yüksekliğine ve kendine özgülüğüne şaşırılmamak pek mümkün değil. Hakkındaki tüm olumsuz eleştirilere rağmen, Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu, Güney Afrika tarihinde “müsaade edilebilir yalanların alanını daraltarak” kati bir dönüm noktası olmuştur. Kendisinden önce kurulmuş tüm komisyonlardan farklı olarak, Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu'nun gerçekten uluslararası bir tesiri olmuş, tüm dünyada böylesi bir mekanizmaya olan ilginin büyümesini sağlamıştır. Her ne kadar Güney Afrika'da Apartheid'in mirası kendini hatırlatmaya devam etse, bu Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu'nun belli bir takım başarısızlıklarına atfedilemez. Belki de yeni Güney Afrika'da demokrasi ve insan haklarının tam anlamıyla pekişebilmesi için yeni girişimler – Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu tarafından suça karıştıkları tespit edilen kişilerin uzun süre gecikmiş olan adli takibatları gibi – gerekecektir.

Guatemala

Anti-komünist hükümet güçleri ile solcu direnişçi Guatemala Ulusal Devrim Birimi (Unidad Revolucionaria Nacional Guatemalteca, URNG) arasındaki iç savaş 30 yıldan fazla sürdü; 200000 ölüm ve kayıp ile sonuçlandı. Barış müzakereleri sırasında en tartışmalı konulardan biri ise geçmişteki insan hakları ihlallerinin ve savaş suçlarının barış sürecine geçişte nasıl ele alınacağı ile ilgiliydi. Bu konu, hükümet ve Guatemala Ulusal Devrim Birimi, Haziran 1994'te Tarihi Aydınlatma Komisyonları (Comisión para el Esclarecimiento Histórico, CEH) kurmaya karar verdiğinde çözüldü. Ancak, komisyonun göreve başlayabilmesi için üç yıl daha nihai barış anlaşmasının imzalanması için beklendi.

Guatemala'da hakikat komisyonu, fikri sivil toplum ve mağdurlara destek amaçlı kurulan ve görüşmeler sırasında delegeler nezdinde güçlü lobi faaliyetleri sürdüren gruplar tarafından yoğun ilgiyle karşılandı. Başlıca kaygıları, Tarihi Aydınlatma Komisyonları için tanınan altı aylık sürenin kısa olması (bu yetmediği takdirde ancak bir altı aylık uzatma öngörülüyordu) ve Tarihi Aydınlatma Komisyonları'nın, failerin ismini vermekten alıkonması koşuluyla.

Her ne kadar Guatemala Ulusal Devrim Birimi'ne bu koşullara onay verdiği için kızgın olsa da, sivil toplum, komisyon üyeleri atandıktan ve Tarihi Aydınlatma Komisyonları etkileyici bir çalışma takımı kurduktan sonra, zaman zaman içinde komisyona destek vermeye başladı. Sonunda, Tarihi Aydınlatma Komisyonları 18 ay çalışma imkanı buldu.

BM Genel Sekreteri tarafından atanan Tarihi Aydınlatma Komisyonları başkanı Guatemala vatandaşı değildi, diğer iki komisyon üyesi ise iki tarafın da onayıyla başkan tarafından seçilmişti. Tarihi Aydınlatma Komisyonları pek çok aşamada, zaman zaman 200'e kadar çıkan (14 bölge bürosu), analiz, soruşturma ve rapor yazma döneminde ise 100'ün altına inen

personel sayısı ile çalıştı. Personel, hem Guatemala vatandaşı olan hem de olmayan kişilerden oluşturuldu. Toplam bütçesi yaklaşık 11 milyon dolardı. Bu bütçenin 1 milyon dolardan daha az bir kısmı Guatemala hükümeti tarafından verilmiş; geri kalan kısım ise ABD, Norveç, Hollanda, İsveç, Danimarka ve Japon hükümetleri tarafından sağlanmıştı. Komisyonun görevi, 1962 ile 1996 yılları arasında yaşanan silahlı çatışmalarla bağlantılı olarak meydana gelmiş insan hakları ihlallerini ve şiddet olaylarını “aydınlatmaktı”. Araştırmalara dayanarak, hem bunların sonuçlarını hem de barış, demokrasi ve insan haklarını teşvik eden ve mağdurların anısını koruyacak önerilerini nihai bir raporda toplaması bekleniyordu. Komisyonun tutanaklarının gizli tutulması gerekiyordu; ancak, kuruluşunu ve görevlerini duyurması ve ilgili tarafları ifade vermek üzere davet etmesi zorunluydu.

Pek çok Guatemala köyü çevrelerinden yalıtılmış yerleşimlerdir, dolayısıyla Tarihi Aydınlatma Komisyonları personeli dağınık halde yaşayan bu gruplara ulaşabilmek için arka yollardan yaya olarak uzun ve zorlu yürüyüşler yapmış ve bazen ifade alacakları bir köye varabilmek için altı ya da sekiz saat dağlarda yürümek zorunda kalmıştır. Personel bazı bölgelere vardığında, bazen buralarda yaşayan toplulukların iç savaşın bittiğinden haberi olmadığını görmüş ve hatta bazen köy halkı, komisyon üyelerinin aslında gerilla olduğunu düşünmüştür. Tüm bu zorluklara rağmen, Tarihi Aydınlatma Komisyonları personeli yaklaşık 2000 topluluğu ziyaret etmiş, 500’ü toplu tanıklık olmak üzere 7338 ifade kaydetmiştir.

Tarihi Aydınlatma Komisyonları aynı zamanda ABD Hükümeti’nden, ABD Ulusal Güvenlik Arşivleri’nin de yardımıyla, dosyaların gizliliğinin kaldırılmasını istemiştir. Bu girişim, binlerce belgenin gizliliğinin başarıyla kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır.

İncelenmekte olan olaylarla ilgili ellerinde hiç belge olmadığını savunan Guatemala silahlı güçlerinden oldukça az bilgi çıkmıştır. Tarihi Aydınlatma Komisyonları ayrıca iki ulusal STÖ’den, özellikle de Tarihi Aydınlatma

Komisyonları kurulmadan uzun yıllar önce alternatif hakikat arayışları esnasında yürütülmüş iki projeden, veri sağlamıştır. Her iki proje de, çoğunluğunun ses kaydı ve çözümlemesi yapılmış, binlerce ifade toplayarak hem arkalarında detaylı bir veri bankası bırakmış hem de raporlar yayınlamıştır.

Tarihi Aydınlatma Komisyonları uzun ve vurucu raporunu kamuoyuyla, 1999 yılının Şubat ayında binlerce kişinin katıldığı duygusal bir törende paylaşmıştır. Rapor korkunç zulüm olaylarını tasvir etmiş ve bu mezalimler sonucu ülkeye bir “dehşet ikliminin” nüfuz ettiğini belirtmiştir. Tarihi Aydınlatma Komisyonları, ayrıca silahlı çatışmanın iktisadi maliyetini de analiz etmiş ve savaşın maliyetinin, ölümlere bağlı üretim kaybı da hesaba katıldığında, 1990’daki gayrisafi yurtiçi hasılanın (GSYİH) yüzde 121’ine eşit olduğuna karar vermiştir.

Kayıtlardaki ihlallerin yüzde doksan üçü ordu ya da devlet destekli paramiliter güçlere atfedilirken, yüzde üçü Guatemala Ulusal Devrim Birimi’ne atfedilmiştir. Belki de Tarihi Aydınlatma Komisyonları’nın ulaştığı en etkili sonuç, ülkedeki şiddetten en fazla etkilenen dört bölgedeki şiddet şekillerine dayanarak, devletin 1981-1983 yılları arasında bu bölgelerde yaşayan Maya topluluklarına soykırım uyguladığıdır. Her ne kadar Tarihi Aydınlatma Komisyonları sorumluların adını vermekten alıkonulmuş olsa da, yine de insan hakları ihlallerinin çoğunun “devletin yüksek kademedeki yöneticilerinin bilgisi ya da emri dahilinde olduğunu” bildirmiştir. Tarihi Aydınlatma Komisyonları ayrıca tavsiyeleri de içeren uzun bir bölüm de sunmuştur.

Nihai raporun yayınlanmasından üç hafta sonra, hükümet, Tarihi Aydınlatma Komisyonları'nın tavsiyeleri arasında ilgili bulunan tüm maddelerin barış anlaşmasında zaten karara bağlandığını söyleyen bir açıklamada bulundu. Ancak, sivil toplumdan gelen ısrarlı baskı sonucu, bazı kilit önemdeki tavsiyelerin uygulanabileceğini söyledi. Örneğin, Tarihi Aydınlatma Komisyonları, isin takibi sürecinin, hükümet ve sivil toplumun birlikte kuracağı bir konseyin gözetiminde yürütülmesi tavsiyesinde bulunmuştu; şimdi de bu konseyin kurulmasına onay veren bir kararname yürürlüğe sokuluyordu (yine de kararnamenin uygulanması gerçekten çok uzun sürdü).

Suiistimalde bulunanların sorumluluğuna dair tavsiyelerle ilgili olarak, her ne kadar devletin değil de mağdurların ve insan hakları örgütlerinin girişimiyle olsa da, büyük ölçekli insan hakları ihlallerinde bazı adli soruşturmalarda başlatılması cesaret vericiydi.

Bu küçük ölçekli ilerlemelere rağmen, Guatemala'da hayat hemen hemen hiç değişmedi. Çatışmalar yeniden alevlenmedi, ancak çatışmaların temelinde yatan güvensizlik, adalet yoksunluğu, ırkçılık, ve yoğun ve yaygın yoksulluk gibi nedenler hala varlığını sürdürmekte. Bunlara ek olarak, Tarihi Aydınlatma Komisyonları'nın nihai raporunun dağıtımını kısıtlı olduğu için, en kötü ihlallerden etkilenen pek çok topluluk komisyonun çalışmaları hakkında pek fazla şey öğrenemedi.

Benzerlikler ve Farklılıklar

Guatemala ve Güney Afrika'daki hakikat komisyonları arasındaki farklılıklar çok çarpıcıdır. Üstelik, Güney Afrika Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu'nun pek çok önemli özelliği günümüze kadar kurulmuş hakikat komisyonları içinde öne çıkmaktadır (örneğin benzersiz "hakikat karşılığı af" düzenlemesi, medyada yaygın olarak yer alması, ve soruşturmalardaki önemli gücü gibi).

Tablo 8A.1 bu iki hakikat komisyonu arasındaki farklılıkları göstermektedir.

Benzerlikler ise şunlardır.

- İkisi de çok sayıda personele sahiptir ve bu personel pek çok disipline vakıf olan kişiler arasından seçilmiştir.
- Her ikisinin de görece büyük bütçeleri vardır.
- Her ikisinde de sivil toplumun katılımı güçlüdür.
- İki komisyon da detaylı ve kapsayıcı nihai raporlar hazırlamışlardır.
- İnceledikleri dönemler 30 yıldan uzun süreleri kapsamaktadır.
- Her ikisi de hem hükümetlerinden hem de yabancı kaynaklardan maddi katkı almışlardır.
- İki komisyonun da tavsiyeleri bağlayıcı değildir.
- Her ikisi de hala hayatta olan kimselerden ve tanıklardan binlerce ifade toplamışlardır.
- Komisyon üyelerinin seçimi her iki örnekte de danışma süreçlerine dayanmaktadır.

- Personel, mağdurların ifadelerini alabilmek için uzun mesafeler kat etmişlerdir.
- Her ikisi de yerel STÖ'lerin kendilerinden önceki araştırma raporlarını temel almıştır.

Tablo 8 A.1

Guatemala ve Güney Afrika Hakikat Komisyonları arasındaki Farklılıklar

Guatemala	Güney Afrika
Hiç halka açık oturum yok	Yüzlerce halka açık oturum var
Nihai rapora kadar medyada kısıtlı	Medyada geniş görünürlük
Görünürlük	
Hem Guatemala vatandaşı hem de Guatemala vatandaşı olmayan komisyon üyeleri	Tüm komisyon üyeleri Güney Afrika vatandaşı
Görevleri arasında toplumsal mutabakat açıkça yer almıyor	Görevleri arasında toplumsal mutabakat açıkça belirtiliyor
Görevleri arasında tazminata yönelik tavsiyeler açıkça yer almıyor	Görevleri arasında tazminata yönelik tavsiyede bulunması açıkça sayılıyor
3 komisyon üyesi	17 komisyon üyesi
Af-tanıma yetkisi yok	Af-tanıma yetkisi var
Faillerin isimlerini açıklamıyor	Faillerin isimlerini açıklıyor
Belirgin BM rolü	BM rolü yok
1,5 yıl görev yaptı	2,5 yıl ve daha sonra 3,5 yıl görev yaptı
100 vaka derinlemesine incelendi	Tüm mağdurların ifadeleri doğrulandı
Öncelikli olarak “dikey” çatışma	Hem “dikey” hem “yatay” çatışma
Yüksek-kademelerdekilere yönelik adli takibat yok	Yüksek-kademede bazı kişilere yönelik eşzamanlı adli takibat var
barış anlaşmasının parçası olarak kuruluyor	Yasama ile kuruluyor
Hukuki itirazların konusu değil	Pek çok hukuki itirazın konusu
Soruşturma için çok fazla yetkisi yok	İfade verilmesi için çağırma, araştırma, yakalama güçlerine sahip
Resmi tanık koruma programı yok	İleri düzeyde tanık koruma programı var
Şu bağlamda çalışıyor:	
Güçsüz ve yolsuzluğa bulaşmış bir adli sistem	Görece sağlıklı bir adli sistem
Ölü ve kayıpların sayısı 200000'in	Ölü ve kayıpların sayısı 25000 civarında

Referanslar ve Okuma Önerileri

Ana Kaynaklar

Guatemala Tarihsel Aydınlatma Komisyonu. Guatemala: Memory of Silence, Report of the Commission for Historical Clarification: Conclusions and Recommendations , CEH, 1999.

Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu, “Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report.” Cape Town: Juta and Company Ltd; New York: Grove’s Dictionaries, Inc., Mart 1999.

Diğer Kaynaklar

Boraine, Alex. A Country Unmasked: South Africa’s Truth and Reconciliation Commission : Cape Town; Oxford, UK: Oxford University Press, 2001.

van der Merwe, Hugo. The South African Truth and Reconciliation Commission and Community Reconciliation:A Case Study of Duduza . Johannesburg: Centre for the Study of Violence and Reconciliation, 1998.

Villa -Vicencio, Charles & Verwoerd, Wilhelm, eds., Looking Back Reaching Forward: Reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa . Cape Town: Univ. of Cape Town Press, and London: Zed Books, 2000.

Internet Kaynakları

Güney Afrika Hakikat ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu,
<http://www.doj.gov.za/trc/index.html> Guatemala Tarihi Aydınlatma Komisyonu,
<http://shr.aaas.org/guatemala/ceh/>